

**Dil Felsefesi-I: Türkçede Emir Kipine
Dilbilimsel Bir Yaklaşım**
*Philosophy of Language-I: A Linguistic Approach to
Imperatives in Turkish*

Ahmet Turan DOĞAN*

Özet

Bu çalışmada Türkçenin emir kipi çekiminde kullanılan biçimbirimler dilbilimdeki sıklık, ekonomi (en az çaba yasası) ve erozyon ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Emir kipi çekiminde kullanılan biçimbirimler, Türkçedeki diğer kip/zaman ekleriyle kip ve kişi özellikleri bakımından karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu değerlendirmede özellikle emir kipinin ikinci teklik kişi çekimindeki sıfır biçimbirimli yapı üzerinde durulmuştur. Araştırma çerçevesinde öncelikle Türkçedeki emir çekimiyle ilgili görüşlere yer verilmiş, ardından emrin insan hayatındaki yerine dikkat çekilmiştir. Daha sonra ise Türkçenin tarihî ve çağdaş yazı dillerindeki emir çekiminin tablosu verilmiş ve buradaki verilerin dilbilimdeki sıklık, ekonomi ve erozyon ilkeleri çerçevesinde değerlendirmeleri yapılmıştır. Çalışmanın sonunda emir kipi çekiminde dünya dillerinde bazı eğilimlerin olduğu görülmüştür. Türkçenin de dahil olduğu bir grup dünya dilinde emir kipi ikinci teklik kişi çekiminin sıfır biçimbirimli bir yapısının olduğu ve ayrıca pek çok dünya dilinde de emir kipinin ikinci teklik kişi çekiminin diğer kip/zaman çekimlerine göre dil kullanımı açısından daha ekonomik olduğu görülmüştür. Bunların da dilin oluşumu, gelişimi ve felsefesi açısından önemli veriler içerdiği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Dil, Türkçe, emir kipi, sıfır biçimbirim, sıklık, en az çaba yasası.*

Abstract

Morphemes used in imperatives in Turkish were evaluated in terms of frequency, economy (least effort law) and erosion principles in linguistics in this study. The

---

*Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ahmetturannodan@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9173-7558

morphemes used in imperatives were examined comparatively with the other mood/tense suffixes in Turkish in terms of mood and person properties. This study especially emphasized the zero morpheme in the second-person singular of the imperatives. In this research, firstly, opinions about the imperatives in Turkish were analyzed and then the place of imperatives in human life was drawn attention. Then, the table regarding imperatives in the historical and modern written languages of Turkish was presented and the data here were evaluated within the framework of frequency, economy and erosion principles in linguistics. The results of the study showed that there are some tendencies in world languages in imperatives. In addition, it was observed that in a group of world languages including Turkish, the imperative second-person singular inflection has a zero morpheme structure, and in many world languages, the imperative second-person singular inflection is more economical in terms of language use than other mood/tense inflection. It was understood that these included important data in terms of language genesis, evolution and philosophy.

Keywords: *Language, Turkish, imperatives, zero morpheme, frequency, principle of least effort.*

Dilin doğuşu, yapısı, sistemi, felsefesi günümüze kadar pek çok düşünür ve araştırmacıyı meşgul etmiştir. Dünya üzerindeki doğal dillerin benzer ve farklı yapılarından yola çıkan pek çok kişi dil konusunda çeşitli fikirler ileri sürmüştür. Buradan çıkan sonuçlar, insanoğlunun en önemli zekâ ürünlerinden bir olan doğal dillerin farklı yapılar geliştirmiş olmalarına rağmen bunların belirli bazı mantıklar çerçevesinde işlediklerini göstermektedir. Söz diziminde bulunan ögeler, söz diziminde sözcükler arasında bağ kurmaya yarayan yapı birimleri, sözcük türleri, yeni sözcük oluşturma ihtiyaçları vb. bunlardan birkaçıdır. Dil mantığında bulunması gereken ögelerden biri de cümlelerdeki kip/zaman ihtiyacıdır. Kip, sözcüde zaman kategorisi ile aynı olmasa dahi zamanı da içine alan ve zamanla etkileşim hâlinde olan bir dilbilgisi kategorisidir (Hirik, 2014, s. 11). Kip, kiplik kategorisinin bir parçası, onun dilbilgiselleşmiş kategorisi, morfolojik işaretleyicisi olarak da görülür (Üzüm, 2019, s. 55). Çeşitli değerlendirmelere konu olan bu kiplerden biri de Türkçede tasarlama kipleri içerisinde yer alan emir kipidir.

İleride yapılacak karşılaştırmalı değerlendirmelerde daha iyi ortaya konacak olan emir çekimi, insanlığın ilk zamanlardan itibaren ihtiyaç duyduğu dil sistemlerinden biridir. Çünkü meramın emir biçiminde karşıdakine aktarılması insanlığın ilk ihtiyaçlarından biridir, denebilir. Türkçenin takip edilebilen yazılı ilk dönemlerinden itibaren emir çekiminin tek bir biçimbirim sistemi üzerinden işlemesi ve birçok dünya dilinde benzer eğilimlerin olması bunu desteklemektedir. Türkçenin tarihi ve çağdaş yazı dillerindeki bu tek sistem, söz

konusu yapının Türkçenin ilk zamanlarında ihtiyaç çerçevesinde türetildiğinin bir göstergesidir. Çünkü, bir dili oluşturup ihtiyaçlar çerçevesinde geliştiren insanoğlunun bu sürece ilk ve önemli ihtiyaçlarından başlaması onun doğasının en önemli özelliklerinden biridir. Ayrıca, Türkçede emrin ikinci teklik kişi çekiminde görülen sıfır biçimbirimli yapının dilbilimdeki sıklık ilkesi çerçevesinde çok kullanılan yapıların ekonomikliği dolayısıyla erozyona uğraması veya baştan beri ekonomik kurulması bunu desteklemektedir. Emir kipi dışında kalan diğer kip/zaman çekimlerinin *kip/zaman eki + kişi eki* sistemiyle işlemesine rağmen emir çekiminde kip ve kişi eklerinin iç içe geçmiş olması da bunun dildeki sıklık, ekonomi ve erozyon ilkeleri gereği olduğu söylenebilir. Bunlar, aşağıda daha detaylı biçimde incelenecektir.

Dilde emir, temel olarak birtakım dilsel göstergeler vasıtasıyla üstün asta herhangi bir işi yaptırma isteği doğrultusunda ifadede bulunmasıdır. Dünya düzeninde emir, ilk insandan itibaren kutsal kitaplar aracılığıyla varlığı bilinen olgulardandır. Dilde fiil çekimlerinden biri olan emir kipi, Delice (2012) tarafından dili sözlü ya da yazılı olarak kullanan kişinin sözüne konu olan eylemin gerçekleştirilmesi için özneyi harekete geçirici bir tavır takındığını göstermek amacıyla başvurduğu bir fiil kipi olarak tanımlanmıştır (2012, s. 77). Korkmaz da, emir kipini yapılması istenen işi kesinliğe bağlayarak emir biçiminde ifade eden bir gramer kalıbı olarak tanımlamıştır (2003, s. 665). Diğer pek çok araştırmacının fikirleri de genel olarak bu yöndedir (Ergin, 2009, s. 304; Banguoğlu, 2004, s. 473; Özçelik & Erten, 2011, s. 149; Ediskun, 2010, s. 185). Araştırmacıların ittifakla üzerinde birleştikleri nokta, söz konusu fiil çekiminin temelde bir işin yapılmasını emir, buyurma biçiminde karşılıkta aktarma ifadesi taşımasıdır. Yani, bu kipte temel olarak taraflar arasında üstten asta doğru bir ilişki veya denklik ilişkisi söz konusudur. Emrin temelinde yer alan üst ast ilişkisi onun temel olarak Tanrısal olduğunu da yansıtmaktadır. Bunun haricinde asttan üste doğru olan ilişkiler ise temel olarak rica, istek, dilek gibi ifadeler içermektedir. Türkçenin biçimbirimlerindeki biçim-işlev ayrılığı göz önünde bulundurulursa emir çekiminde kullanılan biçimbirimlerin istek, rica, dua, dilek gibi ifadeler için de kullanıldığı bilinmektedir.

Emir kipinin bir başka özelliği, dilde büyük oranda şekil, biçim yani kip ifade eden fiil kiplerinden biri olarak tanımlanmasıdır. Delice, emir kipini sadece şekil bildiren fiil çekimleri başlığı altında değerlendirmiştir. O, bu tür kipleri fiile kattığı anlam, zamandan ziyade -zaman kavramı gelecek zaman anlamıyla yine de mevcut olmasına rağmen- şekli anlama dayalı kipler olarak tanımlamıştır (2012, s. 75). Korkmaz, söz konusu kipi tasarlama kipleri başlığı altında ele alır ve tasarlama kiplerinin de şekil gösteren belirli eklerle kurulduğunu, haber kiplerinde olduğu gibi açık bir zaman kavramı taşımadığını ancak zaman

ögesinden de tümüyle yoksun olmadığını çünkü bu kiplerin konuşana ait bir eğilimi, bir isteği, bir emri ya da bir gerekliliği dile getirdikleri için gerçekleşme şartları bakımından dolaylı da olsa belirsiz bir gelecek veya şimdiki zaman içerdiklerini belirtir (2003, s. 647). Özçelik ve Erten de, emir kipini tasarlama kipleri başlığı altında ele alır ve bunları zamana bağlı olmadan yapılması düşünölen, tasarlanan bir iş, oluş ve kılışı karşılayan fiil şekilleri olarak verir. Ayrıca, bunların yalnız şekil ifade ettiğini, yapılması tasarlanan iş, tasarlandığı andan sonraki bir zamana, yani gelecek zamana yönelik ise de fiilin tasarlanış şeklinin önemli olduğunu belirtir (2011, s. 148). Vural ve Böler, emir kipini tasarlama kipleri başlığı altında değerlendirir ve bu kiplerin zaman ifadesinin olmadığını, birtakım şekiller ifade ettiklerini bildirirler. Ancak Vural ve Böler, bu duruma dipnotla bir açıklama eklerler. Onlara göre bu kipler, açıkça bir zaman ifade etmese de dolaylı olarak bir gelecek zaman ve şimdiki zaman içerirler, bunlarda zaman kavramı genellikle zarflarla yapılır ve kipteki zaman ifadesi cümleden ve metnin bütönlüğünden tespit edilebilir (2014, s. 223). Ergin de, emir kipini tasarlama kipleri başlığı altında ele alır ve bu kiplerde zaman ifadesinin olmadığını, bunların yalnızca birtakım şekiller ifade ettiğini belirtir (2009, s. 289). Bilgegil, emir kipini dilek kipleri altında ele almış ve bunların haber kiplerinde olduğu gibi belirli bir zaman kavramı taşımadığını, söz konusu eklerden ancak eylemin tarzına ait mana çıkarmanın mümkün olduğunu ifade etmiştir (2009, s. 261). Üstünova ise, yargısız eylemlerin bile zamanından söz edildiği bir ortamda dilek kipleriyle çekimlenmiş eylemlerin zamanından nasıl söz edilmez, diyerek dilek kiplerinin kurdukları cümlelerde zaman ifade eden sözcükler / sözcük öbekleri olsun olmasın onlarda belirli bir zamandan söz edilebileceğini bildirir. Bunun da gelecek zaman olduğunu ifade eder (2004, s. 683).

Emir, dilek, istek, gereklilik kiplerinin tasarlama veya dilek kipleri adıyla bildirme/haber kiplerinden ayrıldıkları kesindir. Bildirme/haber kiplerinin en önemli özelliği fiilin gerçekleşme zamanını, tasarlama kiplerinin ise fiilin gerçekleşme biçimini bildiriyor olmasıdır. Ancak, bunlar söz konusu kiplerin baskın özellikleridir. Yani, bildirme/haber kiplerinin nasıl sadece zaman bildirmesi söz konusu değilse tasarlama kiplerinin de sadece biçim ifade etmesi söz konusu değildir. Bildirme/haber kiplerinde zaman baskındır, aynı zamanda biçim de söz konusudur. Bu biçim de birleşik çekimlerde açıkça ortaya çıkar. Tasarlama kiplerinde ise biçim baskındır, ancak bunun yanında geniş, şimdiki veya gelecek zaman ifadesi de vardır. Bu da cümleden cümleye değişebilir. Çünkü, dildeki hiçbir ifadenin zamandan azade olması düşünölemez. “*Kitabı bana ver.*” cümlesinde kitabı şimdi bana vermenin, “*Derslerine çalışmalısın.*” cümlesinde derslere çalışmanın geniş zamanlığının, “*İyilik et kele, övünsün ele.*”

cümlesinde iyilik etmenin ve övünmenin genel geçerliliğinin, yani geniş zamanlığının ifadesi vardır. Zaten dildeki atasözü ve deyimlerin bir kısmının emir kipiyle çekimlenmesi de onların geniş zamana hitap ettiğinin göstergesidir. Şu hâlde denebilir ki; tasarlama kipleri biçim ağırlıklı kiplerdir ve zımnen zaman ögesi de barındırırlar. Bu kiplerde zaman baskın olmadığı için çoğu zaman cümleye şimdiki, geniş zamanı veya geleceği ifade eden bir zaman zarfı eklenerek zaman daha da belirginleştirilir.

Türkçedeki emir kipi çekiminde tartışılan konulardan biri de bu kipin birinci kişi çekimlerinde emir ifadesinin olup olmadığı konusudur. Bu konuda Delice, bu kipin birinci kişi ekleri ile çekimlenen şekillerinin istek kipi ile karıştırıldığını; ancak, bu kipin birinci teklik çekiminde kişinin kendini harekete geçirme isteğinin, birinci çokluk çekiminde de dil kullanıcısının içinde bulunduğu topluluğu kendisi ile harekete geçirme arzusunun bulunduğunu belirtmiştir (2012, s. 77). Emir kipi üzerine bir araştırma yapan Çiçek, bu kipin birinci teklik ve birinci çokluk çekimlerinin emir kipi çekimine kısmen dahil edilmesinin veya tamamen çekim dışı tutulmasının dilin bir ögesini, bir imkânını kullanmamak anlamına geleceğini, dolayısıyla kullanımdan doğan ihtiyaca, dilin mantığına, Türkçenin tarihî sürecine bağlı olarak altı kişinin de emir kipi çekimine dahil edilmesinin ve bunun korunmasının dilimiz için bir kazanç olacağını belirtir (2014, s. 345). Özçelik ve Erten, emir çekiminin başlangıçtan itibaren kullanılagelen en sağlam çekim şekillerinden biri olduğunu, kişi kendisine emredemez diye birinci kişilerde emir eklerinin olmadığını söylemenin yanlış olduğunu belirtir (2011, s. 149). Ercilasun da emir kipinde birinci teklik ve birinci çokluk kişilerin olduğunu belirtir. Ona göre dil bilgisi incelemelerinde hem işlev hem de şekil dikkate alınmalıdır. Emir kipi çekiminde kullanılan biçimbirimlerin pek çok işlevinin olduğunu belirtir ve emir kipiyle istek kipinin çekimini karşılaştırıp emir kipi için farklı, istek kipi için farklı eklerin kullanıldığını, ancak zamanla edebî dilde birinci şahıslarda düşmenin yaşanmasının bir karışıklığı beraberinde getirdiğini belirtmiştir. Kısacası Ercilasun'a göre birinci şahıslar kendilerine emir verebilir (2011, s. 61-66).

Bazı araştırmacılar ise bu kipin birinci kişi çekimlerini emir kabul etmez. Deny, çalışmasında emir kipini örneklendirirken birinci teklik kişiye örnekler arasında yer vermez (1941, s. 363). Aynı biçimde Kononov da çalışmasında emir kipinin teklik birinci kişi çekiminin olmadığını belirtir (1956, s. 219). Banguoğlu, bu kipin tekli ve çoklu 2. ve 3. kişilerden ibaret olduğunu, buyuru eydilen veya sözü geçene eydenin nazarı olarak kesin eğilimini duyuran bir kip olduğu için 1. kişiye yönelmesinin mantıklı sayılmayacağını belirtir (2004, s. 473). Bilgegil de bu kipe giren fiillerin birinci şahıstan mahrum olduğuna dikkat çeker (2009, s. 262). Eker, çalışmasında emir kipinin birinci teklik ve çokluk kişi çekimlerini boş

bırakmış ve *-Aylm / -Allm* biçimbirimlerini istek çekiminde göstermiştir (2017, s. 297). Karademir ise emrin hiyerarşik bir ilişki düzeninde gerçekleşen özellikli istek türü olduğunu, Türkçede birincil işlevi emir olan ve altı kişiye göre çekimi bulunan standart bir emir kipinin olmadığını, emrin bir kiplik olduğunu ve bunun sözlüksel, biçim bilgisel, söz dizimsel çeşitli işaretleyicilerinin bulunduğunu, Türkiye Türkçesinde emir kipi adıyla verilen *-Aylm, -Allm; -Ø, -Xn(Xz); -sXn, sXn/Ar* biçim dizinin emir değil, isteme(me) kiplerinden biri olduğunu belirtir (2012, s. 2132). Karademir'in konuya istek temelinde yaklaştığını, dil bilgisi çalışmalarında tasarlama/dilek kipleri başlığı altında verilen *emir, dilek, istek, gereklilik* kiplerini isteğin çeşitli biçimleri olarak belirlediğini görürüz. Burada dilde emir mi öncelikliydi, yoksa istek mi sorunu da ortaya çıkmaktadır. Yani, emir ifade eden biçimbirimler zamanla çeşitli işlevleri ifade eden biçimlere mi dönüştü, yoksa bu biçimbirimler istek ifade eden biçimler olarak ortaya çıkıp sonraları çeşitli işlevler mi kazandı? Bu konuda emrin Tanrısallığı ve basitten karmaşığa / somuttan soyuta doğru ilerleyen dilin gelişimi bize yardımcı olabilir. Diller, gelişim açısından basitten karmaşığa / somuttan soyuta doğru ilerler, insanlar dili kurup geliştirirken önce basit ve gerekli ihtiyaçlarından yola çıkıp zamanla değişen ihtiyaçlar çerçevesinde dili geliştirirler. Bu konuda üstten asta bir hiyerarşisi olan emrin öncelikli olması ve zamanla daha nazik ve teferruatlı çeşitli istek, gereklilik, dilek biçimlerinin, bunun yanında da dua, rica, azarlama, pişmanlık vb. gibi işlevlerin ortaya çıkması daha isabetli görünmektedir. Ayrıca, emir kipindeki biçimbirimlerin Türkçenin ilk yazılı metinlerinden bugüne tüm tarihî ve çağdaş yazı dillerinde benzer biçimde bulunuyor olması da onun Türkçenin ilk çağlarına kadar uzandığını göstermektedir.

Korkmaz ise, emir kipinin birinci kişilerinde kullanılan biçimbirimlerin daha Eski Türkçe döneminden itibaren emir gösterme ve istek bildirme olarak iki ayrı işlevde kullanıldığını, bunun Türkiye Türkçesinde olan bir durum olmadığını, dolayısıyla birinci kişilerdeki eklerin Türkiye Türkçesinde hem istek hem de emir çekiminde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir (2003, s. 667). Ergin de, zaman içerisinde değişen bazı durumlardan bahseder. Ona göre emirin birinci kişileri emirden çok istek ifade ederler, bu yüzdendir ki emrin birinci kişi ekleri öteden beri istek zannedilmiştir. Ergin, Türkiye Türkçesinde istek çekimi *otur-ayım, otur-a-sın, otur-a; otur-alım, otur-a-sınız, otur-a-lar* biçiminde vermiştir. Emir kipinin birinci kişi çekimleri istek için de kullanılır olmuştur. Ancak, bunun yanında istek kipindeki ikinci ve üçüncü kişiler de çok tercih edilmemektedir. Bunların yerini de emir kipi çekimleri ve *-sA* eki almıştır (2009, s. 311).

Araştırmacıların dikkat çektiği gibi aslen emir kipinin çekiminde kullanılan birinci teklik kişi eki olan *-Aylm* ve birinci çokluk kişi eki olan *-Allm* konusunda

dil bilgisi çalışmalarında bir karışıklık söz konusudur. Aslında bu konuda Ercilasun'un da dikkat çektiği üzere dildeki şekil-işlev konularına dikkat edilmelidir. Bilindiği üzere kip ekleriyle kişi eklerinin aynı biçimbirimde ifade edilmesi özelliği emir kipi çekimine mahsustur. Söz konusu birinci kişi biçimbirimlerinin birinci kişiler kendilerine emir veremez diyerek tamamen emir kipi çekiminden çıkarılıp istek kipi çekimine dahil edilmesi bu sistemi de bozmaktadır. Çünkü, istek kipi çekiminde kip ve kişi için ayrı biçimbirimler kullanılır. Bunun yanında, işlev meselesi de önemlidir. Tasarlama kiplerinden dilek, istek ve emir ifadelerinin birbirine olan yakınlığı da söz konusu işlevler için bazı biçimbirimlerin birbirinin yerine kullanılmasını beraberinde getirmiştir. Bu konuda Ercilasun, bütün tasarlama kiplerinde istek anlamının bazen ön plânda, bazen arka plânda mevcut olduğu, bu sebeple de tasarlama kiplerinin diğer adının dilek kipleri olduğu (2011, s. 63) açıklamasını vermek gerekir. Ayrıca, istek kipinin çekiminde kullanılan -A'nın Batı Türkçesindeki çok işlevli yapısı, boy etkisi, yazı dilinin tutuculuğu gibi sebepler de bu durumu etkilemiş olabilir. Söz konusu emir-istek karışıklığında pek dikkat edilmeyen bir durum daha vardır. O da emir kipinde bulunan ve emrin dozuna göre yer alabilecek olan istek ifadesinden yola çıkılarak kip ve kişi ifadesinin bir arada bulunmasından dolayı daha kısa, daha ekonomik olan emir kipi eklerinin istek ifadesi için de kullanılması durumudur. Sonuç olarak denebilir ki, söz konusu durumun pek çok sebebi olabilir. Ancak, dil sisteminde işlev yakınlığının etkisiyle iki biçimbirim arasında kalınırsa çok büyük oranda daha ekonomik olanın tercih edildiği görülmektedir.

Buradan yola çıkılarak emir kipi eklerinin işlevleriyle ilgili de bir şeyler söylenebilir. Bu konu da Türkçenin dil bilgisi çalışmalarında ele alınmıştır. Bu konuda Korkmaz; *istek, gereklilik, açıklama, uyarı, yönlendirme, dua, yalvarma, rica, yemin, yakarış, kargış, şaşkınlık, hayret, yeterlik, sitem, kabullenme, teslimiyet* gibi pek çok işlevinin bulunduğunu belirtmiştir (2003, s. 672-673). Ercilasun; *gereklilik, şart, tahmin, geniş zaman, yalvarma* gibi pek işlevinin olduğunu bildirir. Bu kadar çok işleve rağmen bu kipe *emir kipi* denmesini ise şöyle açıklar: Her işlev için ayrı bir isim kullanmak doğru olmaz, bu konuda etkin baskın işlevini esas almak gerekir (2011, s. 63). Son olarak ise Uçar, Türkçenin tarihî dönemleri ve Türkiye Türkçesi üzerine emir kipinin işlevleriyle ilgili yapmış olduğu yüksek lisans tezinde tam 71 işlev tespit etmiştir (2014). Kip, aslında tam da böyle bir şeydir. Sayısı çoktur ve en iyi tasarlama kiplerinde kendini gösterir. Ancak, bu kadar kip işlevinin emir kipinde buluşmasının bir açıklaması da olmalıdır. Bu konuda yine ekonomi ilkesi -özellikle ikinci teklik kişi çekiminde-, emir kipinin öteden beri Türkçede kullanılan en sağlam biçimbirimlerden olması, boy etkisi gibi durumlar karşımıza çıkmaktadır.

1. Emrin İnsan Hayatındaki Yeri

Emir kipini istek, dilek ve gereklilik gibi temel işlevleri biçim bildirmek olan kipler içerisinde farklı kılan bir hiyerarşi içerisinde gerçekleşmesidir. Üstten asta doğru işleyen bu hiyerarşi çeşitli birimlerden oluşabilir. Yaratan-yaratılan, ana/baba-oğul, büyük-küçük, amir-memur vb. emir işleyişinin çeşitli birimleridir. Bu birimlerin içerisinde ise; yaş, sınıf, rütbe, makam, ilim, tecrübe, güç gibi pek çok unsur emrin yönü için belirleyici rol üstlenmektedir.

Dünya tarihi için emrin ilk basamağını yaratan-yaratılan ilişkisi oluşturur, denebilir. Bilindiği üzere dinler, birtakım kurallar üzerine kurulur. Bu kuralları da temelde birtakım emir ve yasaklar oluşturmaktadır. Emirler, yaratıcının yapılmasını buyruk ettiği şeyler, yasaklar ise yapılmamasını buyruk ettiği şeylerdir. İlk insan Hz. Âdem'den beri var olan sistem budur. Nitekim Kuran-ı Kerim'de Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın yaratılmasından sonra cennete konması ve bu yerde ona emredilen ve buna karşılık onun yaptığı ve karşısında kendisi için verilen hüküm şöyle geçmektedir:

“Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun, istediğiniz yerinden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz.” dedik (Bakara, 35) (<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/42/35-ayet-tefsiri>, erişim tarihi ve saati: 12.04.2020 / 23.15).

“Şeytan oradan onların ayağını kaydıldı da buldukları yerden onları çıkardı. Biz de “Birbirinize düşman olmak üzere inin! Bir zamana kadar sizin için orada yerleşecek bir yer ve ihtiyaç maddeleri vardır.” dedik (Bakara, 36).

“Onlara şöyle dedik: “Oradan hepiniz inin! Benden size muhakkak bir yol gösterici gelecektir.” Kim benim gönderdiğim rehberine uyarsa artık onlara ne korku vardır ne de üzüleceklerdir (Bakara, 38) (<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/43/36-39-ayet-tefsiri>, Erişim Tarihi ve Saati: 12.04.2020/ 23.15).

Bakara suresinde geçen bu ifadelerde bir emrin olduğu, buna uyulmadığında ise bazı yaptırımların olacağı açıkça görülmektedir. Bu da emrin en basit tanımıdır. Dolayısıyla emrin ilk basamağını yaratan-yaratılan ilişkisi oluşturmaktadır, denebilir.

Ayrıca, ilahi dinlerin sonucusu olan İslamiyet'te vahyin ilk ifadesi de Arapça emir kipinin ikinci teklik kişi çekimi olan *iğra'* (اقرا) “oku, çağır / davet et” sözüdür:

Yaratan Rabb'inin adıyla oku! (Alak, 1) (<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/sure/96-alak-suresi>, Erişim Tarihi ve Saati: 12.04.2020 / 23.41).

Yaratan-yaratılan ilişkisiyle başlayan emir ifadesinin zamanla üst ast ilişkisi içeren her düzeye yayıldığı, bundan dua, istek, rica, yalvarma, yakarış,

teslimiyet, gereklilik gibi kip ifadelerinin çıktığı daha makul görülmektedir. Buna destek olarak emir kipi çekiminin boylar arası küçük farklar dikkate alınmazsa Türkçede yazıyla takip edilebilen dönemlerden itibaren aynı biçimlerle ifade ediliyor olması, özellikle ikinci teklik kişi çekiminin sadece fiil kök veya gövdelerinden oluşması gösterilebilir. Emir kipi çekiminin kurallarının çok önceden belirlendiği ve çok kullanılma sonucu birtakım aşınmalara uğradığını veya öteden beri basit kurgulandığı söylenebilir. Aşağıda açıklanacağı üzere diğer dünya dillerindeki benzer özellikler de bunu kanıtlamaktadır.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, emir kipi çekimiyle ilgili tartışmalar göz önünde bulundurulduğunda en sağlam çekimlerinin ikinci ve üçüncü kişiler olduğu görülür. Bunlar içerisinde de en basit olanı bazı dünya dillerinde olduğu gibi doğrudan fiil kök veya gövdelerinin kullanıldığı ikinci teklik kişi çekimidir. Dil kullanımı açısından da büyük bir tasarruf sağlayan bu durumun sebebi şöyle açıklanabilir. Günlük hayatta emrin ilk yönelimi aslında sözü sarf edenin karşısında bulunan ikinci teklik kişidir. Dolayısıyla bu kişi çekiminde büyük bir erozyon yaşanmış veya baştan itibaren bu kişi çekimi basit kurgulanmıştır. İkinci teklik kişiden sonra ise emrin ikincil yönelimleri ikinci çokluk kişi ve üçüncü kişiler olmuştur.

2. Emir Kipi Çekiminin Türkçenin Tarihî ve Çağdaş Yazı Dillerindeki Biçimleri

Serebrennikov ve Gadjieva'nın tarihî Türk yazı dillerindeki fiil zamanlarının gelişimiyle ilgili söyledikleri emir kipinin gelişimine uyarlanabilir. Onlar, fiil zamanının yaşını ortaya koymak için onun Türk lehçelerindeki yayılmasına bakmak gerektiğini, bu değerlendirmenin fiil zamanının sonradan meydana gelen yenileşmelerle veya Ön Türkçe döneminde oluştuğunu ortaya koyacağını belirtirler (Serebrennikov & Gadjieva, 2011: 139). Türkçedeki emir kipi konusuna bu bilgiler ışığında bakıldığında Türkçede emir çekiminin başlangıçtan beri kullanılagelen en sağlam çekim eklerinden biri (Özçelik & Erten, 2011, s. 149) olduğu görülür. Türkçede emir kipi çekimiyle birlikte görülen geçmiş zaman ve geniş zaman çekimleri de tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde büyük bir sağlamlık göstermektedir. Sağlamlıktan kasıt, söz konusu kip/zaman çekimindeki eklerin Türkçenin yazı dillerindeki benzer durumlarıdır. Emir, görülen geçmiş zaman ve geniş zaman çekimlerinde görülen bu sağlamlık, söz konusu çekimlerin Türkçenin eski devirlerinde diğer fiil çekimlerinden önce oluştuğu biçiminde değerlendirilebilir. Zamanla çeşitli boylar çerçevesinde ağızlara ve lehçelere ayrılan Türkçenin her gittiği yere giden bu ekler Türklerin geçmişteki birlikte yaşamlarına da işaret etmektedir.

Dilin, oluşturucularının ihtiyaçlarına göre şekillendiği göz önünde bulundurulduğunda emir çekiminin de görülen geçmiş zaman ve geniş zaman çekimleri gibi öncelikli bir ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Bu ihtiyacın kanıtı olarak tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki emir kipi çekimi bir tabloda şöyle verilebilir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri						
	1. T.K.	2. T.K.	3. T.K.	1. Ç.K.	2. Ç.K.	3. Ç.K.
Kök Türkçe	-(A)yIn	∅ -gIl	-zU(n) -çun	-(A)Ilm	-ŋ -ŋ(IAr)	Örnek yok
Eski Uygur Türkçesi	-(A)yIn	∅ -gIl	-zUn	-(A)-Ilm -(A)-Ilŋ	-ŋ(IAr)	-zUnIAr
Karahanlı Türkçesi	-(A)yI(n) -(A)yIm -Ay	∅ -gIl -gIn	-sU(n) -sUnI	-AlIŋ -(A)Ilm	-ŋ(IAr)	-sU(n)IAr
Harezm Türkçesi	-(g)AyIn -(g)AyIm -yIn -ey	∅ -gXI	-sU(n)	-(g)(A)Iŋ -AlIm -alıç	-ŋ(IAr) -(X)ŋXz	-sU(n)IAr
Tarihî Kıpçak Türkçesi	-AyIn -(g)AyIm -(I)yIm	∅ -GI -gUl -GIn -gUn -hıl	-sXn	-AlXm -gAlIm -(A)Ilk -(A)Ilŋ -Ilk -Ilŋ -AlI	-ŋ(IAr) -ŋXz	-sXnIAr
Eski Anadolu Türkçesi	-AyIn -AyIm	∅ -gIl	-sXn	-AlUm	-ñ -ñUz	-sUnIAr
Çağatay Türkçesi	-(A)y -Ay-mên -(g)(A)yIn -AyIm -Ayıñ	∅ -GI -gIn	-sU(n)	-AlI(m) -AlUk -AlXŋ	-ŋ(IAr) -ŋIz -(X)ŋIzIAr	-sUnIAr
Çağdaş Türk Yazı Dilleri						
	1. T.K.	2. T.K.	3. T.K.	1. Ç.K.	2. Ç.K.	3. Ç.K.
Türkiye Türkçesi	-AyIm	∅	-sXn	-AlIm	-Xn -XnXz	-sXnIAr

Dil Felsefesi –I: Türkçede Emir Kipine Dilbilimsel Bir Yaklaşım

Azerbayca n Türkçesi	-Xm	∅	-sXn	-AK	-Xn	-sXnlAr
Gagavuz Türkçesi	-(A)yIm	∅	-sXn	-(A)llm	-Xn -XnXz	-sXnnAr
Türkmen Türkçesi	-AyIn	∅ -gXn	-sXn	-Allİñ -All	-(X)ñ	-sXnlAr
Özbek Türkçesi	-(ä)y(in)	∅ -gin	-sin	-(ä)ylik	-ng -ngiz -nglär	-sinlär
Yeni Uygur Türkçesi	-y -ay -äy	∅ -Gil -qil -Gin -qin	-sun	-yli -ayli -äyli	-ŋ(lAr) -sila -silä	-sun
Kazak Türkçesi	-(A)yIn	∅ -ñlz	-sIn	-(a)yıq -(e)yik -lıq -lik	-ñdAr -ñlzdAr	-sIn
Kırgız Türkçesi	-(A)yIn -OyUn	∅ -gXI -gXn	-sXn	-(A)ll(k)	-gllA -gUIO -ñlzdAr	-sXn
Karakalpak Türkçesi	-(A)yIn	∅ -gll -glr -gIn	-sIn	-(a)yıq -(e)yik	-ñ -lñ(lAr) -lñlz(lAr)	-sIn
Nogay Türkçesi	-(A)yIm	∅ -ñlz	-sIn	-(A)yık	-ñlz	-sIn -sInlAr
Tatar Türkçesi	-lym	∅	-sIn / sën	-lyk	-gız / gëz	-sınnar / sënnar
Başkurt Türkçesi	-(A)yIm	∅	-hXn	-(A)yık	-gXz	-hXndAr
Kırım-Tatar Türkçesi	-(A)yIm	∅	-sXn	-(a)yıq -(e)yik	-ñ -ñlz	-sXnlAr
Karaçay-Malkar Türkçesi	-Aylm	∅	-sXn	-ayıq -eyik	-gXz	-sXnlA

Kumuk Türkçesi	-Aylm -yXm	-gXn -gXr	-sXn	-ayıq -eyik -yıq / yuq -yik / yük	-glz -gUz	-sXnIAr
Altay Türkçesi	-Ayln -Oyln	∅ -sAñ / - sOñ -zAñ / -zOñ -Gln -gAr -gOr	-sln -zln	-AlIk(tAr) -Ollk(tAr) -All -Oll -yll	-(l)gAr -gOr	-sln(dAr) -zln(dAr)
Hakas Türkçesi	-(i)m	∅	-sın / -sın -zın / -zın	-(i)bıs / -(i)bıs -AñAr -An	-(i)ñar -(i)ner	-sın(nar) -sın(ner) -zın(nar) -zın(ner)
Tuva Türkçesi	-Ayn -lyn -Uyn	∅	-zXn -sXn	-AAllıAr -XXIXnAr -AllnAr -XIXnAr	-ñAr -XñAr	-sXn(nAr) -zXn(nAr)
Saha Türkçesi	Şimdiki zaman emir -XXm Gelecek zaman emir -XXm (XAxtlbn)	∅ -AAr / -OOr	-tXn -XAxtln	-IAx -UAX (-XAğlñ) -XAxtlbt	-ñ -AArñ / -OOrUñ	-tXnnAr XAxtlnnAr
Çuvaş Türkçesi	-(A)m	∅	-tİR / -tİR	-(A)r	-r	-çİR / -çİR -ççİR / -ççİR
Halaç Türkçesi	Halaç Türkçesinde emir kipinin çekimi on farklı tipte yapılır (Buran, 2018, s. 217). Bu çok durum, Türk lehçelerinin geri kalanlarıyla karşılaştırıldığında emir kipi için on farklı biçimbirim sistemi varmış gibi algılanmamalıdır. Bu çekimler emir ifadesinin farklı zaman ve kip ekleri kullanılarak yapılması gibi durmaktadır ¹ .					

¹ Çekimlerin ayrıntılı gösterimleri için bk. Buran, 2018, s. 217-219.

(Argunşah, 2014, s. 173; Bulak, 2017, s. 281, 284, 290, 294, 300, 307, 311; Buran, 2018, s. 143; Eraslan, 2012, s. 346; Ercilasun, 2007, s. 208, 275, 332, 398, 465, 520, 590, 718, 786, 855, 913, 989, 1056, 1118, 1195; Ersoy, 2017, s. 364; Gülsevin & Boz, 2013, s. 81; Güner, 2013, s. 234; Hacıeminoğlu, 2008, s. 190; Özkan, 2019, s. 256; Tekin, 2016, s. 163; Toparlı & Vural, 2007, s. 57).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki emir kipi çekimine bakıldığında bazı ağız özellikleri sebebiyle ortaya çıkan ses değişimleri ve daha sonraları ortaya çıkan ikincil biçimbirimler bir kenara bırakılırsa bir birlikteliğin olduğu görülür. Yapı bakımından ufak tefek ayrıntılı şekilleri olan emir ekleri semantik yönden daima birlik teşkil etmiş ve lehçe ayrımları bu birliği etkileyememiştir. Emrin, birinci kişi çekimi sönük kalmış, işlek şekiller olarak daha çok ikinci ve üçüncü kişiler öne çıkmıştır (Caferoğlu, 1971, s. 2). Türkçede emir kipi çekiminde kip ve kişi için tek ekin kullanıldığı, ikinci teklik kişi çekiminde ise emri ifade için sadece fiil kök veya gövdelerinin mastarsız kullanımının yeterli olduğu görülür:

1. Teklik kişi: *Ben suyun dibinden, senin peşinden geleyim (W-GA16B2A-0606-85) (Aksan, vd., 2012).*

2. teklik kişi: *Ben yerimden kımlıdayamayacağıma göre, sen bana gel (W-GA16B1A-1929-545) (Aksan, vd., 2012).*

3. teklik kişi: *Anestezi uzmanı benimle gelsin (W-QA16B5A-0175-589) (Aksan, vd., 2012).*

1. çokluk kişi: *Siz Çengelköy'e taşının biz de yazlığa gelelim (W-DA14B1A-1307-50) (Aksan, vd., 2012).*

2. çokluk kişi: *Çocuklara sesleniyor: "Şimdi beklemeyin, daha sonra gelin, hem dağılin bakalım, hastamız var..." (W-IA15B3A-0555-738) (Aksan, vd., 2012).*

2. çokluk kişi: *Hemen, ama hemen dükkânıma geliniz (W-DA16B2A-0032-16) (Aksan, vd., 2012).*

3. çokluk kişi: *Sonra hemen gelsinler, muayeneye sevk edilecekler (W-FA16B4A-0005-68) (Aksan, vd., 2012).*

Türkçe için bu durum, diğer kip/zaman çekimleriyle karşılaştırıldığında önemli bir ekonomi olarak görülebilir. Teklik ikinci kişi çekimindeki sıfır biçimbirimli ifadenin yanında bazen kullanılan gll, gln, glr, gAn, gor, kıl, kil gibi biçimbirimler ise aslında çekimin bu kişisini pekiştirme için kullanılan biçimbirimlerdir. Türkçede emir kipinin ikinci teklik kişi çekimi "(sen) gel!", kuvvetlendirilmiş biçimi ise "(sen) gel-gil!" biçimindedir (Sertkaya, 1996, s. 141). -gll biçimbirimi, Türkçede emir çekimindeki ikinci ve üçüncü kişilerde pekiştirme için kullanılan bir biçimbirimdir (Sertkaya, 1996, s. 142). Pekiştirme ögesi olan bu biçimbirimin ne zamandan beri Türkçede kullanıldığı bilinmez

ancak emrin pekiştirilmesi için ikinci ve üçüncü kişilerde başladığı, sıfır biçimbirim durumunda olduğu için ikinci kişi çekiminde tutunduğu, bazen kullanılıp bazen kullanılmadığı, bu durumun da Türkçenin lehçelere ayrılmadan önce yaşadığı söylenebilir.

3. Emir Kipi Çekiminin Değerlendirmesi

Dünya üzerinde birbirinden farklı dil bilgisel özelliklere sahip doğal dillerin bazı süreçlerden geçerek bugünkü durumlarına ulaştıkları bilinmektedir. Ancak, bu süreçleri tam olarak bilmek bugün için mümkün değildir. Fakat, bu konuda dillerdeki bazı işaretleri izleyerek birtakım değerlendirmelerde bulunmak mümkündür. Bilindiği üzere dünyada yapı bakımından yalınlayan diller, bükümlü diller, eklemeli diller ve kaynaştıran diller olmak üzere dört çeşit dil grubu bulunmaktadır (Demirci, 2017, s. 126). Bugün özellikle yapı bakımından birbirine benzemeyen birçok dilin bulunması dillerin farklı gelişmeler göstererek bugüne ulaştıklarını göstermektedir. Dillerin erken dönemlerinde daha sınırlı, daha kolay ifade biçimlerinin yer aldığı; hiçbir ekin, çekimin bulunmadığı oldukça basit yapıların olduğunu iddia etmek yanlış olmasa gerek. Tıpkı, emir kipinin ikinci teklik kişi çekiminde olduğu gibi bildirişimin sağlanması için kelime köklerinin kullanıldığını gözümüzde canlandırabiliriz. Bu konuda 1825 yılındaki “Über das Entstehen der grammatikalischen Formen und ihren Einfluß auf die Ideenentwicklung” (Dil Bilgisel Yapıların Doğuşu ve Fikirlerin Gelişimi Üzerindeki Etkileri Hakkında) adlı çalışmasıyla Humboldt’un öne sürdüğu görüşler önemlidir. Humboldt, insan dillerinin dil bilgisel yapıları oluşmadan dillerin yalnızca somut fikirlerin ifade edilebileceği evrimsel bir aşamaya sahip olduğunu; dil bilgisinin, somut fikirlerin birlikte kullanımıyla ortaya çıkan belirgin aşamalarla geliştiğini ileri sürer (Humboldt’tan aktaran Hopper & Traugott, 2003, s. 19-20). Demirci, Humboldt’un fikirlerinden yola çıkıp çeşitli açıklama ve örneklerle geliştirerek bu aşamaları şöyle vermiştir: Bir dilin ortaya çıktığı ilkel safha olan ve yapım ve çekim eklerinin bulunmayıp bütün duyguların kelime kökleriyle ifade edildiği *pragmatik safha*; pragmatik safhadaki kelimelerin devamlı kullanılması sonucu belirli bir sıranın oluştuğu *sentaktik safha*; dildeki kelimelerin anlam ve işlev çeşitlenmesine uğradığı *çatallanma safhası*; yeni işlevler yüklenen kelimelerin daha farklı işlevlere uğrayarak kalıplaştığı *dil bilgisel safha*. Böylece zaman akıp geçtikçe her dil kendi tarihi içerisinde kendi sentaksını ve morfolojik değişimini yaşamıştır (Demirci, 2017, s. 130-131). Humboldt’un görüşlerini değerlendiren Hopper ve Traugott, çalışmamızın temel konusu olan eklerle ilgili ilk aşamanın üçüncü aşama olduğunu, burada klitiklerin ortaya çıktığını belirtmektedir (2003, s. 20). Demek ki ilk iki aşamada eklerden bahsetmek güçtür.

Dil bilgisinin kökeni hakkında çalışma yapan Heine, Kaltenböck ve Kuteva; Heine ve Kuteva'nın dil bilgisinin genleri adlı çalışmasına dayandırarak dil bilgisinin ortaya çıkıp gelişmesiyle ilgili ilk katmanda isimin, ikinci katmanda fiilin ve sonrasında da çeşitli bağımsız ve bağımlı işaretleyicilerin olduğu altı katman tespit etmiştir (2013, s. 381). Burada ilk katmanda kelime köklerinin olduğunu, çeşitli bağımlı biçimbirimlerin ise sonraki aşamalarda ortaya çıktığını görmek mümkündür².

Eklemeli dillerin en iyi örneklerinden olan Türkçede emir kipinin çekimi gibi pek çok çekim ve yapım kategorisindeki ekler yukarıdaki araştırmacıların dil bilgisinin ortaya çıkıp gelişmesiyle ilgili ileri sürdüğü fikirler gibi dilin ortaya çıktığı ilk zamandan daha sonraki aşamalarda ortaya çıkmıştır, denebilir. Ancak, burada emir kipi çekiminin diğer kip eklerinin çekiminden bir farklılığı mevcuttur. Bu farklılık, emir kipinde kullanılan eklerin hem kip hem de kişi ifade ediyor olmasıdır. Diğer kip çekimlerinde ise kip ve kişi için ayrı ekler kullanılır.³ Deny de çalışmasında "Emir siygası bir tarafa dursun, Türkçede şahıslı fiil siygalarının hepsi doğrudan doğruya fiil tabanı üzerinden değil, teme⁴ üzerinden teşkil edilir (1941, s.365)." diyerek emir kipindeki bu farklılığa dikkat çeker. Bu durum, iki biçimde yorumlanabilir. Birincisi Türkçede diğer kip/zaman çekimleri *fiil-kip/zaman eki-kişi zamiri* biçiminde kurulmuşken emir kipi çekimi baştan beri *fiil-kip/kişi* biçiminde kurulmuş veya emir kipindeki hem kip hem de kişi ifade etme durumunun bir biçimbirimde birleşmesi kullanım sıklığından dolayı diğer kip/zaman çekimlerine göre daha erken bir zamanda gerçekleşmiş, denebilir. İkincisi ise emir kipi Türkçenin ilk zamanlarından itibaren böyle

²Bu fikirler dilbilim çalışmalarında genellikle dil bilgiselleşme çalışmaları içerisinde ele alınmaktadır. Dil bilgiselleşmeden anlaşılacak şey, dillerdeki dil bilgisinin zamanla olduğu biçimde olmamalıdır. Aslında erken dönem dillerinde de dil bilgisi özellikleri vardı, sadece günümüzdeki kadar gelişmiş değildi. O dönem insanlarına yetecek kadardı. İnsanoğlu, zamanla ihtiyaçları çerçevesinde hem sözlüksel anlamlı biçimbirimlerini hem de dil bilimsel anlamlı biçimbirimlerini nitelik ve nicelik bakımından artırdı. Dil bilgiselleşme, aslında böyle anlaşılmalı, sadece klasik tabirle dildeki işlevli birimlerin oluşması biçiminde anlaşılmalıdır. Aslında, her dönemin dil bilgisi kendisine yetecek kadardı. Bugün de böyledir. Dünya üzerindeki her dil aynı yapıya sahip değildir. Her dil farklı yollardan ilerleyerek kendine yetecek sistemleri oluşturmuştur.

³Burada, diğer kip çekimlerinin üçüncü kişi çekimlerinde de kişi ekinin kullanılmadığını, sadece üçüncü teklik kişide kişi eki kullanılmadığı için diğer kişi çekimleriyle karıştırılmadığını belirtmek gerekir. Ancak, diğer kiplerin üçüncü kişi çekimlerinde düşmüş bir *ol > o* zamirinin olduğu, söz konusu zamirli çekimlerin Türkçenin eski dönemlerinde bulunduğu görülür (*kör-miş (ol)*, *al-miş (ol)* (Bulak, 2017, s. 61); *okı-r (ol)*, *sev-er (ol)* (Bulak, 2017, s. 193); *bul-gay ol*, *öl-gäy ol* (Tekin, 2016, s. 172). Dolayısıyla emir kipindeki çekimlerle aynı değildir.

⁴Teme: fiil tabanı + teme alâmeti (ki bu bazan zaman mefhumunu, bazan tarz mefhumunu bildirir) (Deny, 1941, s. 365).

kurulmuştu. Emir kipinin ikinci kişi çekiminde kişiye işaret edecek herhangi bir biçimbirimin kullanılmaması, sadece fiil kök veya gövdelerinin kullanılması ise bu kişi çekiminin dilin ilk zamanlarından itibaren kullanılan bir yapı olduğunu biçiminde değerlendirilebilir. Emir kipin ikinci teklik kişi çekiminde Türkçenin bilinen ilk yazılı kaynaklarında da bazen kullanılan *-gll* pekiştirme birimi hariç herhangi bir biçimbirim kullanılmaz. İkinci teklik kişide görülen bu durumun benzer örnekleri başka dünya dillerinde de mevcuttur.

Yukarıda belirtilen yorumları biraz daha açmak gerekir. Eklemeli bir dil olan Türkçede fiillerin kip/zaman ve kişi ekleriyle çekimli bir fiil hâlini alıp cümlede yüklem olmasını sağlamak için birtakım ekler kullanılır. Daha önce de belirtildiği üzere emir kipinin diğer kip/zaman çekimleri içerisinde bir farklılığı vardır. Dildeki yapıların oluşumu konusu göz önünde bulundurulduğunda bu fiil çekimi yapısının da birtakım süreçler sonrasında oluşması gerekmektedir. Diğer kip/zaman eklerinde kip/zaman bildiren biçimbirimler ortaya çıktığında bunların kişisini belirtmek için kişi zamirlerinden faydalanılmıştır⁵. Fiil çekiminde kullanılan bu kişi zamirleri ise Türk lehçelerinde zamanla ekleşerek kişi ekleri mahiyetini almıştır. Emir kipi çekiminin ise Türkçenin en eski yazı dillerinde bile böyle bir aşamadan geçtiği görülmez. Buradan da anlaşılmaktadır ki emir kipi çekimi, diğer kip/zaman çekimleriyle aynı gelişimi göstermemiştir. Türkçenin yazıyla takip edilemediği bir zamanda emir kipi de bu aşamalardan geçmişse o zaman diğer kip/zaman çekimleriyle aynı zamanda aynı gelişimi göstermemiştir.

Emir kipi çekiminin Köktürkçe döneminde de çağdaş Türk yazı dillerindeki biçimiyle kullanılması onun Türkçenin eski zamanlarından itibaren kullanılan bir kip çekimi olduğunu göstermektedir. Çünkü, Türkçenin oluşumundan bir zaman sonra lehçelere ayrılmasıyla birlikte farklı boy ve coğrafyalarda birtakım farklı biçimbirimlerin gelişmesi olayından etkilenmediği anlaşılmaktadır.

Köktürkçe ve Eski Uygur Türkçesinde Diğer Kip ve Zamanların Çekimleri	Köktürkçe ve Eski Uygur Türkçesinde Emir Kipi Çekimleri
<i>kazgan-ur män</i> (Tekin, 2016, s. 169)	<i>süle-yin / ꞗabıꞗ-ayın</i>
<i>içik-di-ŋ</i> (Tekin, 2016, s. 167)	<i>süle-gil / ꞗabıꞗ</i>
<i>törü-miꞗ</i> (Bulak, 2017, s. 57)	<i>süle-çün / ꞗabıꞗ-zu(n)</i>

⁵ Türkçede görülen geçmiş zaman kipinde ve dilek kipinde iyelik kökenli kişi eklerinin kullanıldığı belirtilir. Ancak, Türkçede kişi de bildiren iyelik eklerinin kökeni bilinmemektedir. Yapılacak bir araştırmayla söz konusu iyelik eklerinin kökeni de kişi zamirlerine çikabilir.

<i>kal-taçı biz</i> (Tekin, 2016, s. 170)	<i>süle-lim / kabış-alım</i>
<i>bar-dı-ıjız</i> (Tekin, 2016, s. 167)	<i>süle-ıj / kabış-ı-ıj</i>
<i>kör-miş-ler</i> (Bulak, 2017, s. 61)	<i>süle-çün / kabış-zu(n)</i> (Bulak, 2017, s. 281)

Emir kipinin ikinci teklik kişi çekiminde hiçbir biçimbirim kullanılmadan doğrudan fiil kök veya gövdelerinin kullanılması ise bu kişi çekiminin daha ileri düzey bir sadeliğe sahip olduğu, belki de dil yapısının oluşma katmanları göz önünde bulundurulursa bu katmanların ilk zamanlarına ait bir kullanımdan kaldığı sonucu çıkarılabilir⁶. Çünkü, yaşantıda emrin yöneldiği ilk kişi ikinci teklik kişidir. Erken dönem insanlarında da aynı durumun var olduğunu düşünmek sanırsız yanlış olmaz. Erken dönem insanların zamanlarında henüz dil yapısının bu kadar gelişmediği, çeşitli durumlar için birçok ekin oluşmadığı bir dönemde emrin ikinci teklik kişi çekimi için doğrudan fiil köklerinin kullanılması gayet mantıklı bir durumdur. Çocuk dilinde de aynı durum geçerlidir. Çocukların öncelikle *al, ver, git, gel* gibi yapıları öğrendiği bilinmektedir.

Emir kipinin bir yönü de en az çaba yasasıyla ilgilidir. Dilde çok kullanılan yapılar için daha kısa biçimbirimlerin tercih edilmesi veya çok kullanılan yapılar için oluşturulan biçimbirimlerin zamanla daha da kısalması durumu görülür. Burada dilbilimdeki sıklık, ekonomi ve erozyon ilkeleri karşımıza çıkmaktadır.

Sıklık, bir dildeki sözlüksel veya dil bilgisel anlamlı biçimbirimlerin yazı dilinde ve/veya sözlü dilde cümlede kullanılma oranıdır. Dilde, bütün biçimbirimler aynı oranda kullanılmaz. Bazı biçimbirimler dilde saha sık kullanılırken bazıları daha düşük sıklıkla kullanılır. Daha sık kullanılanlar yüksek sıklıklı biçimbirimler olarak adlandırılır. Dilde yüksek sıklığa sahip sözlüksel anlamlı biçimbirimler günlük hayatta yüksek oranda kullandığımız kelimelerdir. Yüksek sıklığa sahip dil bilgisel anlamlı biçimbirimler ise günlük hayatta yüksek oranda kullanılan çeşitli anlam ve işlevlerdeki bağımlı ve/veya bağımsız biçimbirimlerdir. Yüksek kullanım sıklığına sahip birimler aynı zamanda dilde çokça ihtiyaç duyulan birimlerdir. Çünkü, dilde önemli ilkelerden biri de ihtiyaçtır. Her toplum, kendi dilinin temel söz varlığını oluştururken de bu ihtiyaç ilkesine göre hareket eder. İhtiyaçlar arttıkça dildeki birimlerin sayısı da artar. Bir yandan birimlerin sayısı artarken bazı birimlerin ihtiyaç oranları da artar ve kullanımları daha sık hâle gelir. Bu konuda Martinet, dilsel bir birimin

⁶ Emir kipinin ikinci teklik kişi çekiminde bazen kullanılan *-GII* ekinin söz konusu kipimin çekiminde kullanılan bir kip veya kişi eki olması değil, pekiştirme için kullanılan bir biçimbirim olduğu görüşü bugün için kabul edilmiştir.

sıklığının doğrudan doğruya toplumun gereksinimleriyle arttığını, bunun özellikle sözlüksel birimlerde meydana geldiğini, ancak dil bilgisel anlamlı birimler için de bunun geçerli olduğunu belirtir (1998, s. 212). Dil bilgisel anlamlı biçimbirimlerden olan fiil çekimi ekleri de Türkçede yüksek kullanım sıklığına sahiptir. Bunlar içerisinde emir kipinin kullanım sıklığı da yüksektir.

Dilde kullanılan söz varlığı unsurları kullanım sıklığı bakımından ikiye ayrılır. Birinci sınıfı metinlerde sık kullanılan edat, bağlaç, zamir, tanımlık gibi kelimeler, ikinci sınıfı ise anlam ve yapı bakımından metnin söz varlığının temelini oluşturan ve sayıca daha kalabalık olan ancak çok sık kullanılmayan isim, sıfat, zarf gibi kelimeler oluşturur (Popescu, 2009, s. 18-19). Bu konuya Bybee, Perkins ve Pagliuca da dikkat çeker ve dil bilgisel işaretleyicilerin sözlüksel ögelere göre daha yüksek bir kullanım sıklığına sahip olduğunu belirtirler (Bybee, Perkins & Paliuca'dan aktaran Heine, 1993, s. 110). Aksan da dilde en çok başvurulan ögelerin *belirtme ögeleri*, *adıl*, *ilgeç*, *bağlaç*, *yardımcı eylem* gibi "yapı sözcükleri" adı verilen ögelerin olduğunu ortaya koyar (2007, c. 3, s. 21). Görüldüğü üzere dildeki biçimbirimler arasında kullanım bakımından farklı sıklıklar vardır. Bu konuda dil bilgisel anlamlı biçimbirimlerin cümlede kullanımlarının daha yüksek olduğu görülür. Bu da onların geniş bir bağlamda kullanımlarına izin veren anlamsal genelliklerinden kaynaklanmaktadır (Bybee, Perkins & Pagliuca, 1994, s. 8). Dil bilgisel anlamlı biçimbirimlerin de kendi içlerinde farklı kullanım sıklıklarına sahip olanları vardır. Bu konuda dilin işletim sisteminin yükünü taşıyan biçimbirimlerin öne çıktığı görülür. Türkçede her cümlede bir veya birden fazla kip/zaman ekinin kullanıldığı görülür. Kullanım bakımından bu durum gerçekten yüksek bir sıklığa işaret eder. Peki, dildeki yüksek sıklık, biçimbirimlerde ne gibi değişiklikler oluşturur? Bu konuda karşımıza dilbilimdeki ekonomi ve erozyon ilkeleri çıkar. Heine, dil bilgiselleşme sürecini *anlamsızlaşma > yüksek kullanım sıklığı > bilgisel değer kaybı > erozyon* (Desemanticization > High frequency of use > Loss of information value > Erosion) olarak verir (1993, s. 111). Görüldüğü üzere anlam boşalmasından sonra başlayan süreç yüksek kullanım sıklığıdır. Yüksek kullanım sıklığı ise dil bilgisel değer kaybı sürecini hazırlar, bu da beraberinde biçimbirimlerdeki erozyonu meydana getirir. Bu da ekonomi ilkesi gereği ortaya çıkar.

Biçimbirimlerin sıklıkları ve boyutlarıyla ilgili olarak Zipf, yüksek sıklıkla küçük boyutlu olmayı birbirine bağlar (Zipf'ten aktaran Croft, 2003, s. 112). Zipf, dildeki birimlerle bunların kullanım sıklığını bir usta ile onun tezgâhı arasında olan ilişkiye benzetir. Ona göre bir usta iş yaparken en çok kullandığı aletleri elinin ulaşabileceği en yakın yere, az kullandığı aletleri ise daha uzağa koyar. Bunu da en az çaba yasası gereği yapar. Dolayısıyla yakında olan ve sık

kullanılan aletler gibi dildeki sık kullanılan biçimbirimler az kullanılanlara göre daha çok yıpranır (Strazny'den aktaran Demirci, 2015, s. 26-27). Zipf'in değerlendirmelerinden yola çıkan Croft da insanların ekonomi için en yaygın kullanılan dilsel ifadeleri kısalttığını yani bunları basitleştirdiğini belirtir. Ayrıca O, dildeki yüksek sıklık ile sıfır biçimbirim arasında da bağlantı kurar (2003, s. 112). Bybee, Perkins ve Pagliuca, *The Evolution of Grammar* adlı eserlerinde sıklıkla fonetik hacim arasında bir bağlantı olduğunu, daha sık kullanılan dil malzemesinin ister sözlüksel isterse de dil bilgisel olsun daha az kullanılan malzemeye göre fonetik bakımından daha kısa olma eğilimi gösterdiğini belirtir (1994, s. 20). Yine Bybee ve Hopper, yüksek sıklığa sahip kelimelerin fonetik indirgemeye çok maruz kaldıklarını ve böylece dil kullanımındaki kısaltmalarının onları daha öngörülebilir yaptığını belirtir (2001, s. 17). Bu ifadeler, söz konusu çalışmada ele alınan emir kipi çekimi eklerinin diğer kip/zaman eklerine göre daha kısa oluşlarını ve özellikle ikinci kişi çekiminin sıfır biçimbirim hâlinde olmasını açıklamaktadır.

Türkçede en az çaba yasası olarak ele alınan ekonomi ilkesinin ifade ettiği şey, dilbilimde *simplicity*, *optimality* gibi ifadelerle de karşılanmıştır. Ekonomi ilkesi, belli bir amacın gerçekleşmesi için gereken çabayı insanoğlunun en aza indirdiğini varsayan, özellikle birinci ve ikinci eklemlilik düzlemi çerçevesinde birimleri yalınlaştırma ve genelleştirme eğilimlerini anlatan ilkedir (Vardar, 2007, s. 92). İnsanın bildirişim gereksinimleri ile fiziksel etkinliğini en aza indirme eğilimi arasındaki ilişki dil değişimine yön vermektedir (Martinet, 1998, s. 201). İnsanın dili kullanırken bile harcadığı çabaya dikkat etmesi ekonominin dil bilgisindeki biçimbirimlerin şekillenmesinde önemli bir etken olduğunu göstermektedir.

Dil bilgisinin oluşmasında ekonomi ilkesi önemli bir etkendir; ancak dildeki değişiklikler her zaman ekonomi ilkesi çerçevesinde gelişmez (van Gelderen, 2004, s. 12). Şu an dilde kullanılan pek çok biçimbirimi daha da kısaltmak mümkündür. Ancak bunu engelleyen bazı sebepler vardır. Belki de bu sebeplerin en önemlisi yazı dilidir. Yazı dilinin tutuculuğu dolayısıyla çok zor ve uzun zaman içerisinde değişmesi dilin daha da ekonomikleşmesini engellemektedir. Bugün Türkiye Türkçesi ağızlarında daha ekonomik biçimleri kullanılan birimlerin daha uzun biçimlerini yazı dilinde görmek mümkündür. Gelecek zaman kipi birinci teklik kişi çekiminin ağızlarda *gel-ece-m* / *gel-ce-m* vb. biçimleri kullanılırken yazı dilinde hep *gel-ecek(ğ)-im* biçiminde kullanılması; şimdiki zaman kipi birinci teklik kişi çekiminin ağızlarda *gel-i-yo-m* / *gel-o-m* vb. biçimleri kullanılırken yazı dilinde *gel-i-yor-um* biçiminde kullanılması; emir kipinin teklik birinci kişi çekimi ağızlarda *başla-yım* biçimindeyken yazı dilinde *başla-y-ayım* biçiminin kullanılması buna birer

örnektir. Türkçe gibi uzun bir sözlü dönem geçirmiş diller için ise bu sözlü dönemde daha çok ekonomi ilkesinin uygulanmış olması beklenir. Çünkü yazının herhangi bir sınırlandırıcılığı yoktur. Bu açıdan değerlendirildiğinde de Türkçenin erken döneminde oluşan bir emir çekimi sisteminin bu sözlü dönemde ekonomi ilkesi gereği kısaltıldığı düşünülebilir. Böylece karşımıza dildeki erozyon olayı çıkar. Erozyon, dil bilgiselleşmenin bir sonucu olarak dilsel bir ifadenin fonetik tözünü kaybetmesi anlamına gelir. Erozyon, dil bilgiselleşme sürecinin son aşaması olarak gösterilir (Heine & Kuteva, 2007, s. 42). Givon'un, bir fiilin anlamsal içeriğini kaybetmesi sonucunda zaman içerisinde ses yapısından da kayıplar vereceğini ve bu indirgeme sürecinin bağımlı bir ek gelişiminden sıfır ifadeye kadar gidebileceğini belirtmesi araştırmacılara ilham kaynağı olmuştur (Givon'dan aktaran Gökçe, 2013, s. 36). Dil bilgisel anlamlı biçimbirimler ile erozyon arasındaki ilişki, dil bilgiselleşen birimlerin aynı zamanda genelleşerek anlam bakımından geniş bir kullanıma sahip olması ve bunun sonucunda da ses açısından önemli kayıplar vermesi olarak açıklanır (Bybee, Perkins & Pagliuca, 1994, s. 20). Dildeki birimlerde görülen fonetik erozyon dört türe ayrılabilir:

- a. Hecelerin tamamını içeren fonetik parçaların kaybı.
- b. Vurgu, ton ve ezgi gibi parça üstü özelliklerin kaybı.
- c. Fonetik özerklik kaybı ve yakındaki fonetik birimlere uyum.
- d. Fonetik sadeleştirme. (Heine & Kuteva, 2007, s. 43)

Dilde sadece fonetik değil, pek çok durumda hem fonetik hem de morfolojik erozyon görülür (Heine, 2007, s. 44). Dilde, ses erozyonlarının yaşanması aynı zamanda biçim bilgisini de etkilemekte ve bu tür olaylar biçim bilgisel indirgemeleri de beraberinde getirmektedir.

Buraya kadar belirtilenler, Türkçedeki emir kipi çekiminde kullanılan biçimbirimlerin özelliklerinin iki ihtimal üzerinden değerlendirilmesinin dilbilimsel dayanaklarıydı. Ancak, söz konusu fiil çekiminin Türkçenin yazılı olarak takip edilebildiği dönemlerin de öncesine uzanması bu konuda kesin bir yargıya varmamızı engellemektedir. Ama, insanoğlunun dili kurup geliştirmesi, bu süreçte dil bilgisinin oluşum süreçleri ve insanoğlunun bu süreçlerdeki ihtiyacı bize kesin olarak insanoğlunun çeşitli ihtiyaçlarına göre dili kurup geliştirdiğini, günlük hayatında çok yer tutan birimleri sıklıkla kullandığını, bu sıklıktan doğan çabayı aza indirmek için en az çaba yasaını işlettiğini, bu sebeple de sık kullandığı birimleri zamanla kısaltıp sıfır biçimbirime kadar götürdüğünü veya en başından beri bu birimleri kısa tuttuğunu göstermektedir. Bu durumlar açısından Türkçedeki emir kipi çekimi ele alındığında onun ekonomi, erozyon gibi ilkelerin işletilmesi sonucu diğer fiil çekimlerine göre

daha kısa ve ekonomik olduğu, bugün pek çok kip işlevini kendisinde barındırmasından dolayı dilde pek çok kipin ifadesi için sıklıkla kullanıldığı görülür. Bu kipin özellikle ikinci teklik kişi çekiminde sıfır biçimbirimli bir kullanımın yer alması ikinci kişinin daha yüksek bir kullanımının bulunduğu, dilin erken dönemlerinden beri var olan bir çekim biçimi olduğunu, dolayısıyla ekonomi ve erozyon ilkelerinin daha üst düzeyde işletildiğini göstermektedir. Emir kipinin ikinci teklik kişi çekiminde bazı dünya dilleri de Türkçedeki yapıyla benzerlik göstermektedir.

Yukarıda da bahsedildiği üzere dünya dilleri yapı bakımından dörde ayrılmaktadır. Her dil kendi yapısı çerçevesinde fiil çekimlerini oluşturmuştur. Eklemeli diller fiil çekimindeki zaman/kip ve kişiyi çeşitli eklerle karşılarken, bükümlü diller ek dışında çeşitli biçimbirimler, kalıplar ve zamirler kullanmaktadır. Burada ise Moğolca, İngilizce ve Farsçadaki emir çekiminin durumu ve Türkçeye olan bu konudaki benzerlikleri verilecektir. Yukarıda Türkçede emir kipinde diğer zaman ve kiplere göre daha basit bir yapının kullanıldığı belirtilmişti. Bu basitliğin ikinci teklik kişide daha ileri düzeyde olduğu, emir çekimi için sadece fiil kök veya gövdesinin kullanıldığı ifade edilmişti. Bu konuda çeşitli dünya dillerini ele alalım.

Altay dillerinden biri olan eklemeli yapıdaki Moğolcada emir kipi hariç fiil çekimi, fiilden sonra getirilen zaman ekleriyle yapılır. Kişiler ise ekle değil, zamirlerle ifade edilir: *bi yav-san "gittim", çi yav-san "gittin", ter yav-san "gitti", bid (nar) yav-san "gittik", ta (nar) yav-san "gittiniz", ted (nar) yav-san "gittiler"* (Ersoy, 2019, s. 71). Emir kipinin ise birinci teklik, ikinci teklik, üçüncü teklik, ikinci çokluk ve üçüncü çokluk kişilerde çekimleri vardır. İkinci teklik kişi hariç diğer kişilerde fiil kök veya gövdesi üzerine farklı ekler getirilir: *yav - sugay "gideyim", yav "git", yav-ag "gitsin", yav-tsgaa "gidin", yav-ag "gitsinler"* (Şenoğlugil, 2002, s. 120). Moğolcada emir kipiyle diğer kip/zaman çekimleri arasında temel fark olarak diğer kip/zaman çekimlerinde kişiyi belirlemek için kişi zamirleri kullanılırken emir kipi çekiminde fiile gelen ekler kişiyi de karşıladığı için bu çekimde kişi zamirleri kullanılmaz. İkinci olarak ise Türkçedeki gibi emir kipinin ikinci teklik kişisi eksiz çekimlenir, yani doğrudan fiil kök veya gövdeleri kullanılır.

İngilizcede basit zamanlardan geniş zaman için *subject + verb / verb+s/es/ies*, şimdiki zaman için *subject am/is/are + verb+ing*, geçmiş zaman için *subject + verb2 / verb+ed*, gelecek zaman için *subject + will / be going to + verb* yapıları kullanılırken emir kipi çekiminde sadece *verb* kullanımı söz konusudur (Cowan, 2008, s. 110, 356). Yani, temelde özne de kullanılmadan doğrudan fiillerin birinci hâlinin kullanımı söz konusudur. Genelde ikinci kişilere yönelen bu emir ifadelerinin üçüncü kişilere de yöneldiği görülür:

Go to your room. (Odana git.)

Be quiet. (Sessiz ol.)

Look at me. (Bana bak.)

Look. (Bak.) (Bana, bize, ona vb. olabilir.)

Run. (Koş.)

vb.

Farsçada emir çekimi yalnız ikinci teklik ve ikinci çoklu kişiler için kullanılır. Mastarın muzari kökü aynı zamanda emir çekiminin de köküdür. Şu farkla ki, ikinci teklik kişi için emir yapmak istendiğinde mastarın muzari kökünün başına kuvvetlendirme veya süs ب'si getirilir. İkinci çokluk kişi için de aynı işlem yapılır. Ayrıca fiilin sonuna يد ikinci çokluk kişi eki getirilir:

رو (Git.)

یوگ (Söyle.)

ونش (İşit.)

دنخ (Gül.)

بده (Ver.)

بدهید (Veriniz.) (Bangı, 1971, s. 59)

Farsçada geçmiş, geniş ve gelecek zaman çekimleri için bazı biçimbirimler kullanılırken (رفتتم "gittim", روم "giderim", خواهیم رفتتم "gideceğim") aslında emir kipinin ikinci teklik kişi çekimi için fiil kökünün mastarsız hâli yeterlidir. Ancak genellikle bir kuvvetlendirme edatı getirilir. Bu durum da Türkçedeki ikinci teklik kişi çekiminde kullanılan fiil kök veya gövdelerine kuvvetlendirme için getirilen GII birimine benzemektedir. Ayrıca, Türkçedeki emir kipi çekiminde diğer zaman ve kiplere göre görülen ekonomiklik Farsçada da görülür. Bu da dildeki sıklık, ekonomi ve erozyon ilkeleriyle uyumludur.

Türkçeyle karşılaştırma için Moğolca, İngilizce ve Farsçadaki durumlar burada verildi. Yapılan başka bir araştırmada 56 dil, emir çekimlerinde göstermiş oldukları özelliklere göre beş açıdan değerlendirilmiştir. Bu 56 dil içerisinde aralarında Eski İbranice, Süryanice, Filistin Aramicesi, Akadca, Hintçe, Sanskritçe, Eski Farsça, Latince, İtalyanca, Rusça, Tamilce, Fince, Klasik Yunanca, Türkçe gibi dillerin bulunduğu 32 dilin ikinci teklik kişi emir çekiminin herhangi bir işaretleyici kullanılmadan yapıldığı bildirilmiştir (2005, s. 4-<https://www.yumpu.com/en/document/view/36247989/notes-on-the-typology-of-imperatives-georgetown-university>). Ayrıca, dillerin hepsinde emir kipinin ikinci kişi çekimlerinin daha yaygın olduğu, dillerin bu kişi çekiminde ya hiç birim kullanmadığı ya da kullansa bile daha minimal birimler kullandığı

belirtmiştir (2005, s. 27- <https://www.yumpu.com/en/document/view/36247989/notes-on-the-typology-of-imperatives-georgetown-university>). 56 dil üzerinde yapılan emir kipi değerlendirmesi sıklık, ekonomi, erozyon gibi ilkelerin bu çekime etki ettiğini, emir ifadesinin ikinci kişilere -özellikle ikinci teklik kişiye- yöneldiğini, bunun da ikinci teklik kişide sadece fiil kök veya gövdesinin kullanımından oluşan bir yapı meydana getirdiği görüşünü desteklemektedir. Bu da bazı dillerdeki evrensel eğilimi göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışmada Türkçedeki emir kipi çekimi dilbilimdeki sıklık, ekonomi ve erozyon ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmiş ve emir kipinin diğer kip/zaman çekimlerine göre bu ilkelerin özelliklerini daha önceden bünyelerinde gösterdikleri ortaya konmuştur. Ayrıca, bu konuda bazı dünya dillerinin de Türkçeyle benzerlikler gösterdiği ve emir çekimi konusunda evrensel bir eğilimin olduğu anlaşılmıştır. Bunda sık kullanılan yapıların ekonomi ilkesi gereği kısaltılmaları işlemi etkindir veya dillerde sık kullanılan bu yapılar (özellikle ikinci teklik kişide) baştan beri ekonomik olarak kurgulanmıştır, denebilir. Bu konuda bazı dünya dillerinin biçim bilgisel açıdan bir birliktelik gösterdiği söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında emir kipinin ikinci teklik kişi çekimi için sadece fiil kök veya gövdelerinin kullanılması dillerin ortaya çıkışı ve gelişimi açısından daha erken dönemlerin bir ürünü olabilir. Ayrıca, emir kipinin kişi çekimleri bakımından birinci ve üçüncü kişileri dünya dillerinde var olup olmama bakımından farklılık gösterirken ikinci kişileri tüm dünya dillerinde vardır. Bu da söz konusu kipin ilk ve esas kullanım alanının özellikle ikinci teklik kişi olmak üzere ikinci kişiler olduğunu göstermektedir. Bu durum, dillerin doğuş ve gelişim aşamaları bakımından emir kipinin ikinci kişilerin öncelikli ihtiyaç hissedilen bir kategori olduğunu ve tüm dünya dillerinde bu ihtiyacı gidermek için çekimlerin oluşturulduğunu göstermektedir. Bu da dillerin felsefi alt yapısı için kullanılabilecek bir veridir.

Türkçede emir kipi ekleri, diğer kip/zaman eklerinden farklı olarak kip ve kişi ifadelerini bünyelerinde birlikte barındırmaktadır. Ayrıca, emir kipi ekleri görülen geçmiş zaman ve geniş zaman kipi ekleriyle birlikte bazı ses bilgisel farklılıklar hariç Türk lehçeleri arasında standart bir kullanıma da sahiptir. Bu özellikleri de onun Türkçenin henüz lehçelere ayrılmadan oluştuğunu ve yerleştiğini göstermektedir. Bu da emir çekiminin insanoğlunun öncelikli fiil çekimi ihtiyaçlarından biri olduğunu göstermektedir. Öncelikli ihtiyaçlardan biri olmasında Tanrı-insan emir hiyerarşisinin ve erken dönem insanları arasındaki daha ilkel bir iletişimin etkin olduğu söylenebilir.

Emir kipinin kip-kişi ifadesi bakımından daha tasarruflu olması onun emir ifadesi dışında dua, rica, istek, yalvarma, dilek gibi ifadeler için de kullanılmasını sağlamıştır. Özellikle Türkçedeki A istek kipi ekinin Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılmıyor olması istek ifadesini karşılamak için emir kipi eklerinin kullanılmasını beraberinde getirmiştir. Özellikle ikinci teklik kişide sadece fiil kök veya gövdelerinin kullanılıyor olması onu emir, istek, dilek, dua vb. ifadeler için çok kullanılan bir çekim hâline getirmiştir. Elbette ki bu kullanımların da bazı özellikleri vardır. Türkçede her durumda emir çekiminin kullanılmadığı, bazı ifadeler için farklı biçimlerin de tercih edildiği görölmektedir. Emir kipinin Türkiye Türkçesindeki ikinci teklik kişi çekiminde sadece fiil kök veya gövdelerin kullanılması emir dışında istek, dua, rica gibi ifadeler için nazik bir iletişimi engelleyebilmektedir. Bu durumda da, *ver-* fiilini esas alırsak, “*verir misin!*” biçimi daha çok tercih edilmektedir. Böylece, daha nazik bir ifade meydana getirilmektedir.

KAYNAKÇA

- 📖 Aksan, D. (2007). Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim) (Cilt 1-3). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Aksan, Y., vd. (2012). Construction of the Turkish National Corpus (TNC). In Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012). İstanbul. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/papers.html>.
- 📖 Argunşah, M. (2014). Çağatay Türkçesi. İstanbul: Kesit.
- 📖 Bangi, İ. (1971). Farsça Dil Bilgisi (Gramer). Ankara Üniversitesi/ İlahiyat Fakültesi, Ankara.
- 📖 Banguoğlu, T. (2004). Türkçenin Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Bilgegil, M. K. (2009). Türkçe Dilbilgisi. Erzurum: Salkımsöğüt.
- 📖 Bulak, ř. (2017). Karşılaştırmalı Tarihî Türk Yazı Dilleri Grameri -Fiil Çekimi-. İstanbul: Kesit.
- 📖 Buran, A. (Ed.) (2018). Türk Dilinin Uzak Lehçeleri. Ankara: Akçağ.
- 📖 Bybee, J. & Hopper, P. (2001). Frequency and the Emergence of Linguistic Structure. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- 📖 Bybee, J., Perkins, R. & Pagliuca, W. (1994). The Evolution of Grammar (Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World). Chicago: The University of Chicago.
- 📖 Caferoğlu, A. (1971). Türkçemizdeki -Ğil ve -Gil Emir Eki. Türk Dili Araştırmalar Yıllığı Belleten, 1-10.
- 📖 Cowan, R. (2008). The Teacher’s Grammar of English. New York: Cambridge University.

- 📖 Croft, William (2003). *Typology and Universals*. Cambridge: Cambridge University.
- 📖 Çiçek, A. (2014). Emir Kipi Üzerine. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C: 16, S. 1, 333-351.
- 📖 Delice, İ. (2012). *Sözcük Türkleri*. Sivas: Asitan Kitap.
- 📖 Demirci, K. (2015). En Az Çaba Yasası ve Kazak Türkçesindeki Yaygın Örnekleri. *Bilig*, 72, 25-42.
- 📖 Demirci, K. (2017). *Türkoloji İçin Dilbilim*. Ankara: Anı.
- 📖 Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*. Ali Ulvi Elöve (Çev.). İstanbul: Maarif Matbaası.
- 📖 Ediskun, H. (2010). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi.
- 📖 Eker, S. (2017). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker.
- 📖 Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Ercilasun, A. B. (Ed.) (2007). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ.
- 📖 Ercilasun, A. B. (2011). Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine. *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı*, 22-23 Ekim 1993, 61-66, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak.
- 📖 Ersoy, F. (2017). *Çuvaş Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Ersoy, F. (2019). Altay Dil Ailesinin İki Önemli Kolu: Moğolca ve Türkçe. *Asya Araştırmaları Dergisi*, S. 1, C. 3, 65-85.
- 📖 Gökçe, F. (2013). *Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- 📖 Güner, G. (2013). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kesit.
- 📖 Gülsevin, G. & Boz, E. (2013). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi.
- 📖 Hacıeminoğlu, N. (2008). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Heine, B. (1993). *Auxiliaries: Cognitive Forces and Grammaticalization*. New York: Oxford University.
- 📖 Heine, B. & Kuteva, T. (2007). *The Genesis of Grammar*. New York: Oxford University.
- 📖 Heine, B., Kaltenböck, G. & Kuteva, T. (2013). On the Origin of Grammar. Claire Lefebvre, Bernard Comrie & Henri Cohen (Ed.), *New Perspectives on the Origins of Language* içinde (s. 379-405). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- 📖 Hirik, S. (2014). *Türkiye Türkçesinde Bilgi Kiplikleri*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Kırıkkale Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- 📖 Hopper, P. J. ve Traugott, E. C. (2003). *Grammaticalization*. New York: Cambridge University.

- 📖 Karademir, F. (2012). Türkiye Türkçesinde Emir Kip(lik)i Üzerine, *Turkish Studies*, 7 (4), 2091-2138.
- 📖 Kononov, A. N. (1956). *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*. Moskva-Leningrad: Akademiya Nauk SSSR. İnstitut vostokovedeniya.
- 📖 Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Martinet, A. (1998). *İşlevsel Genel Dilbilim*. Berke Vardar (Çev.). İstanbul: Multilingual.
- 📖 Özçelik, S. & Erten, M. (2011). *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*. Ankara: Bizim Büro.
- 📖 Özkan, N. (2019). *Gagavuz Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Popescu, I.-I. (2009). *Word Frequency Studies*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- 📖 Serebrennikov, B. A. & Gadjeva, N. Z. (2011). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihî Grameri*. Tefik Hacıyev & Mustafa Öner (Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Sertkaya, O. F. (1996). *Bolsungıl Tep Tediler*. Uluslararası Türk Dili Kongresi, 26 Eylül-3 Ekim 1988, 135-142, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Şenoğlul, F. (2002). *Türkçede Fiil Çekim Sistemi ve Bunun Moğollara Öğretimi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- 📖 Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Toparlı, R. & Vural, H. (2007). *Harezmi Türkçesi*. Ankara: Öncü.
- 📖 Uçar, M. (2014). *Türkçede Emir Kipinin İşlevleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- 📖 Üstünova, K. (2004). *Dilek Kiplerinde Zaman Kavramı*. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: LXXXVIII, S. 635, 678-686.
- 📖 Üzüm, M. (2019). *Eski Anadolu Türkçesinde Epistemik Kiplik Kısas-ı Enbiya Örneği*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- 📖 van Gelderen, E. (2004). *Grammaticalization as Economy*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- 📖 Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual.
- 📖 Vural, H. & Böler, T. (2014). *Ses ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Kesit.
- 📖 Kur'an-ı Kerim, <https://kuran.diyinet.gov.tr>.
- 📖 (2005). "Notes on the Typology of Imperatives". <https://www.yumpu.com/en/document/view/36247989/notes-on-the-typology-of-imperatives-georgetown-university>